

UN PROCEDEU STILISTIC DE EXPRIMARE A IDEII DE SUPERLATIV

DE

LUIZA SECHE

MĂSURA CEA MAI ÎNALȚĂ sau cea mai coborâtă a însușirii unui obiect sau a unei ființe se exprimă cu ajutorul superlativului, care — alături de pozitiv și de comparativ — formează, în limba română, gradele de comparație ale adjectivelor și ale unor adverbe. Când însușirea obiectului — în raport cu însușirea altor obiecte sau a aceluiași obiect, în circumstanțe diferite, — atinge gradul cel mai ridicat sau cel mai scăzut, ne aflăm în fața superlativului relativ (*cel mai tare, cel mai slab*) ; când însușirea obiectului — fără a fi raportată la însușirea altor obiecte sau la ea însăși, în împrejurări deosebite, — denumește nivelul cel mai de sus sau cel mai de jos, avem a face cu superlativul absolut (*foarte tare, foarte slab*)¹. Superlativul absolut se construiește cu adverbele *foarte*, mai rar *tare* și *prea*. Pe lângă acest procedeu „clasic”, superlativul absolut se mai formează, în limba română, cu ajutorul unui mare număr de adverbe sau de adjective (cu valoare adverbială) care imprimă adjectivului sau adverbului determinat o mai puternică încercătură expresivă: *colosal, copleșitor, enorm, excepțional, extraordinar, extrem, fantastic, formidabil, grozav, imens, infinit, înfiorător, înfricoșător, îngrozitor, înspăimântător, minunat, miraculos, necrezut, negrăit, neînchipuit, nemaiauzit, nemaicunoscut, nemăitîlnit, nemaipomenit, nemaivăzut, nesfârșit, nespus, senzațional, teribil, uimitor, uluitor* etc., legate prin prepoziția *de*.

De asemenea, superlativul absolut poate fi exprimat cu ajutorul unor locuțiuni adjectivale (*de toată frumusețea*), adverbiale (*blind din cale-afară*), substantivale (miște pierdută *de durere*), expresii (*culmea indignării, nebun de fericire, curios la culme*) sau o serie de adjective, adverbe sau substantive care exprimă noțiuni dezagreabile și care, cu timpul, și-au pierdut sensul original, iar acum servesc la intensificarea însușirii substantivelor pe care le determină, fie în sens pozitiv, fie în sens negativ (*putred de bogat, sărac lipit pământului, beat mort, frumoasă de mama focului, harnic spirit, o groază de lucruri, puzderie de gânduri* etc.).

Limbajul afectiv folosește și alte mijloace pentru exprimarea ideii de superlativ ca : lungirea și repetarea vocalelor (*drum lung, frumoasă fată, taare bun, scuuump la vedere* etc.), dublarea consoanelor (*collosal, mizzerabil, grozav, roșu, negru* etc.), repetarea adjectivului (*ochi albaștri-albaștri, pădure deasă-deasă, păr creț-creț, femeie bătrână-bătrână* etc.), înlocuirea adjectivului determinant cu substantivul corespunzător din punct de vedere semantic, așezarea lui înaintea substantivului și legarea lui cu substantivul determinat cu prepoziția *de* (*o min-drețe de fată, o dragădășenie de copil, o minune de cindec, o splendoare de vreme* etc.), repetarea substantivului la cazul genitiv plural (*floarea florilor, voinicul voinicilor, frumoasa frumoaselor, zmeul zmeilor* etc.), precum și o serie de prefixe sau de elemente de compunere cu valoare augmentativă : *arhi-, extra-, hiper-, para-, prea-, răz-, super-, supra-, ultra-* etc. (*arhieunoscut, extrafin, hipertrofiat, paraten, preaințelept, răzunoscut, supersonic, suprasolicitat, ultramodern* etc.).

Modul de redare a însușirii celei mai înalte a unor substantive se face în raport cu gândirea vorbitorului, fiind condiționat de starea lui sufletească, de conjunctură, de impresia mo-

¹ Vezi *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, 1963, vol. I, p. 131—133.

mentană, de gradul lui de cultură și de alți factori extralingvistici, fapt pentru care procedeu în sine poate fi abordat atât de gramaticieni, cât și de stilisticieni sau de lexicografi².

Nestudiat nici de cercetătorii din domeniul gramaticii, nici de cei care se ocupă de analizele stilistice, nici de autorii de dicționare este procedeu prin care calitatea cea mai înaltă este redată cu ajutorul unui substantiv, care, în semnificația lui, cuprinde ca notă esențială noțiunea de însușire supremă, de punct maxim, unic, ales, de culme. Redarea acestei calități superioare nu se mai face prin intermediul unor adjective sau al unor adverbe, ci cu ajutorul unor substantive care reprezintă noțiunii superlative, unicate, *summum* de însușiri, perfecțiunea. La baza acestui procedeu se află o comparație, care reușește să mijlocească o mai riguroasă reprezentare și o mai vie sensibilizare a elementului pe care îl comparăm și să realizeze un transfer semantic. Sinteza dintre cele două cuvinte pune alături și absența adverbilor de comparație (*ca, ca și, precum, cum, asemenea, înlocuind, parcă* etc.) conferă formației statut de metaforă. Cînd cineva numește în chip figurat *leul drept* „rege al animalelor“, el exprimă, de fapt, rezultatul comparației dintre *leu și rege*; așa cum regele este cel mai de seamă reprezentant printre semenii săi, într-o anumită societate, tot așa leul este cel mai important exponent al animalelor. Termenul metaforic care înlocuiește pe cel propriu este în parte sinonim cu acesta, în parte deosebit de el. Dacă între cei doi termeni ar exista o identitate absolută, nu ar mai fi cazul să se substituie unul cu celălalt, iar dacă ar fi total diferite nu ar mai fi posibilă apropierea lor. Prin stabilirea unei relații între cele două realități, substantivului determinat li sînt atribuite trăsăturile substantivului determinant; suprimînd comparația inițială și creînd o unitate sintetică nouă se realizează actul atribuirii unor calități supreme unei persoane, ceea ce — stilistic — constituie o metaforă. Valoarea expresivă rezidă tocmai în acest transfer semantic: un cuvînt care are înțelesul „cel mai bun“, „cel mai mare“, „cel dintîi“, „perfect“, „desăvîrșit“, „unic“ etc. ajunge să fie considerat purtătorul acestor însușiri și să determine sensul noțiunii pe lingă care este plasat într-un context oarecare.

Procedeu nu este exclusiv românesc; îl întîlnim și în alte limbi moderne (de exemplu, în limba franceză) și nu este nici foarte recent, (dovadă unele atestări din literatura noastră mai veche, după cum vom vedea mai jos). Este sigur că el a fost revigorat și reactualizat în limba română contemporană și, îndeosebi în stilul presei, unde a căpătat nuanțe semantice mai complexe, conținîndu-se ca un mod de exprimare a superiorității, relativ frecvent și neașteptat de expresiv.

Deoarece o ierarhizare strictă a acestor formații sau o prezentare a lor pe baza stabilirii unor priorități desprinsе din analiza importanței, a vechimii, a răspîndirii pe regiuni sau pe categorii sociale, pe expresii etc. nu sînt posibile, vom urmări materialul în ordine alfabetică, cu precizarea sensului propriu din care s-a desprins această valoare nou creată, ilustrîndu-l cu exemple adunate mai cu seamă din publicistica actuală. Pentru a putea urmări mai bine felul în care s-a desfășurat procesul semantic de cristalizare a noilor valori metaforice, vom grupa acest material în jurul cuvîntelor-cheie care au polarizat respectivele îmbinări de cuvinte:

BOIER „epitet dat unei persoane cu înfățișare, cu atitudini și cu fel de a se manifesta aristocratic“. *Gheorghe Zamfir, acest boier al cîntecului românesc*. ROMÂNIA LITERARĂ, 21/1971, 27/1.

DOAMNĂ „femeie din înalta societate; suverană“. *Luna, doamna mărilor și-a nopții*, EMINESCU. *Maria Tănase, doamna cîntecului românesc*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1969, 318. *Barbara, doamna cîntecului francez*. ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1969, 15/2. [Irina Răchitanu-Șirianu] *doamna poeziei*. CONTEMPORANUL, 10/1974, 4/3. *Această doamnă a scenei românești*. ib.

DOMN „suveran, vodă“. *Acela, domnul voroavei românești, Cicero*. M. COSTIN. *Mindra multur ce-n văzduh se cumpănește, Acel domn al atmosferei ce un veac întreg trăiește*. ALEXANDRESCU. *Și-n negru-mbracă toate al nopții palidă domna*. EMINESCU. *Ea trebui de el în somn Aminte să-și aducă și dor de-al valurilor domn De inim-o apucă*. id. *O, dulce-al nopții mele domn, De ce nu vii tu?* id.

ISPRĂVNICEASĂ „soția ispravnicului care conducea un județ sau un ținut, ca reprezentant al domnitorului“. *Aura Urziceanu, isprăvniceasa be-bop-ului*. ALMANAHUL CINEMA, 1974, 80.

² Vezi Toma Măruță, *Ideea de superlativ în limba română*, în „Limba și literatură“, 1/1955, p. 188—212.

MARCHIZĂ „soția marchizului care conducea o marcă în Europa apuseană“. *Angelica marchiza îngerilor* [titlu de film]. *Anița, marchiza haiducilor, devine o prezentă convingătoare datorită jocului actriței Marga Barbu*. ROMÂNIA LITERARĂ, 11/1968, 5/2.

MATADOR „toreador care, în desfășurarea unei coride, trebuie să dea taurului lovitura de grație“. *Gilbert Bécaud... matadorul șansonetei*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 151, cf. ALMANAHUL CINEMA, 1970, 116.

POET „persoană inzestrată cu o deosebită sensibilitate“. *Valentin Gheorghiu, poet al pianului*. SCÎNTEIA, 11 270/1978, 4/4.

PRINCIPE „prinț“. *Pindar... atita se înalță peste cei mai dinaintea lui, cit se numt prințip... poezilor liricești*. NICOLAU. *Demostene este principele oratorilor*. CADE. *Principele poezilor*. ȘĂINEANU. *Poetul satiric este principele artiștilor care urmărește anumite tendințe cu arta lor*. GALACTION.

PRINȚ „principe, suveran“. *„Aristotele... prințul filozofilor*. CARAGIALE. *Nicolae Leonard... prințul operetei românești*. MIC DICȚ. ENC.

PRINȚESĂ „princesă“. *Prințesa cercului* [titlul unei operete de I. Kálmán]. *Celebra șansonetistă Yvette Gilbert — supranumită „la princesse de la chanson“*. ALMANAHUL FLACĂRA 1971, 250.

REGE „suveran“. *Paisișele... rege al compozitorilor din timpul lui*. FILIMON. *Lui Dobrovski și Schaffarik nemini nu li poate contesta sceptrul de regi al limbistici și arheologiei slavice*. HASDEU. *Ș-a-eei rege al poeziei... Ce cu basmul povestește — veselul Alecsandri*. EMINESCU. *Un biet vultur — regele culmilor — sta pe un drug de fier*. DEMETRESCU. *Mărire, slavă fie, o Rege al poeziei*. EFFIMIU. *Nașterea primului om ... regele inteligenței*. BRĂESCU. *Regii de trusturi ... marii bancheri*. DEȘLIU. *Darius se numea pe sine regele universului*. CĂ-LINESCU. *Fostul rege al rock-u-lui, Elvis Priestley*. ALMANAHUL FLACĂRA, 1970, 149. *Elvis Priestley nu și-a pierdut renumele de „king“, de rege al cîntecului*. ALMANAHUL CINEMA, 1971, 61. *Johann Strauss supranumit regele valsului M. D. ENC. (cf. le roi du pétrol, le lion ~ le roi des animaux)*. Cf. și situațiile în care calitatea este atribuită ca un adjectiv : *Țara Românească din secolul al XVI-lea cuprindea în sine ... tot fărmlul nordic al fluviului rege*. HASDEU. *Folbalul — sportul rege*.

REGINĂ „suverană, doamnă“. *A stelelor regină se-nalță cu mindrețe*. BOLINTINEANU. *Pe chipul acelei voluptoase regine a frumuseții, mina măiastră a răspîndit aureola unei divinități vinătoarești*. ODOBESCU. *Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă, prin care trece albă regina nopții moartă*. EMINESCU (cf. la lune ~ cete reine des nuits). *Tu nu cunoști otrava gîndirii și-a vegherii, Fantasmel de fîldeș, regini ale tăcerii*. ARGHEZI. *Aici moare infanteria, care nu e regina bătăliilor, cum s-a zis de unii, ci regina morții*. BRĂESCU (cf. fr. *L'infanterie est la reine des batailles*). *Amalia Rodriguez, regina fado-ului*. CONTEMPORANUL, 11/1969, 7/5. Și, din nou, o situație de referință în care calitatea este atribuită ca adjectiv : *Voi urmași cu repejiune eugetările regine*. EMINESCU.

STĂPÎN „suveran, domnitor“. *Eu să ftiu a ta stăpînă, tu stăpîn al vicții mele*. EMINESCU. *Duduia Ionița, stăpîna visurilor noastre*. IBRĂILEANU (cf. și *la force est la reine du monde*).

STĂPÎNITOR „conducător, stăpîn“. *Stăpînitorul apelor* [adecăte Veneția]. FOLETUL NOVEL, 78. *Cu ce revărsare de lumină se ridică Stăpînitorul lumii, pină sus, pe cer*. GÎRLEANU. *Codrul pare tot mai mare, parcă vine mai aproape, Dîmpreună cu al lunii disc stăpînitor de ape*. EMINESCU.

SUVERAN „conducător“. *Publicul ? Suveranul absolut al sălilor de spectacol*. CINEMA, 6/1968, 14.

Tot pe aceeași linie se înscriu : [Ilie Năstase] *asul* (sau *campionul*) *rachetei*, [Eminescu] *lucceafărul poeziei românești*, [Judecătorul X] *cavalerul dreptății*, [Arbitrul Y] *cavalerul fluierului*, [Melba] *privighetoarea sudului*, [Sonja Heuie] *steaua nordului*, [Rodney Kluck] *regele reclamei* etc.

Fără a mai lărgi lista exemplelor, putem spune că acest procedeu al exprimării ideii de superlativ, de calitate maximă este destul de frecvent, mai cu seamă în presa actuală (cu pre-dilecție în domeniul reclamelor culturale, al spectacolelor etc.), este economic și foarte expresiv.

La capătul sumarei noastre analize, unele concluzii se impun :

— de obicei, aceste mărci ale calității absolute apar la *singular*, la *cazul nominativ*, *forma articulată*, îndeplinind funcția de apozitie (*Maria Tănase, doamna cîntecului româneș* ; *Gilbert Bécaud, matadorul șansonetei* ; *Nicolae Leonard, prințul operetei românești* ; *Amalia Rodriguez, regina fado-ului* ; *Publicul, suveranul absolut al sălilor de spectacol* etc.) ;

— de multe ori, după indicarea numelui propriu, substantivul cu ajutorul căruia se exprimă calitatea, este precedat de adjectivul posesiv „acest, aceasta“ (*Gheorghe Zamfir, acest*

boier al cîntecului românesc ; Vasile Alecsandri, acest rege al poeziei ; Irina Răchiteanu-Șirianu, această doamnă a scenei românești etc.) ;

— de cele mai multe ori, aceste substantive apar la singular (marcînd „unicitatea”), cazul nominativ (cu rol de apozitie), precedate de articolul nehotărît „un, o” și de unul dintre adjectivele care denumesc calitatea : „adevărat”, „veritabil”, „real” (*Mireille Mathieu, o veritabilă doamnă a cîntecului francez ; Ilie Năstase, un adevărat as al rachetei ; Nadia Comăneci, o reală regină a birnei și a paralelelor etc.*).

Succinta prezentare și interpretare a faptelor de mai sus, precum și exemplele cu care am ilustrat această prezentare, au încercat să demonstreze existența unei originale, expresive și mai puțin cunoscute modalități de exprimare a celei mai înalte trepte a calității, un procedeu stilistic de redare a superlativului în limba română.